

MOĞOLLARIN ORTADOĞU'DAKİ İLK NOYANI CORMAGUN

Ergin AYAN*

Öz

Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra tahta çıkan Ögedey Kaan zamanında Moğol İmparatorluğu'nun oldukça hızlı bir şekilde genişlediği görölmektedir. 1241'de imparatorluğuun sınırları Doğu Çin denizinden Orta Avrupa'ya kadar uzanıyordu. Rusya'nın zaptının çağdaş tarihçilerin dikkatini çekmesine rağmen, İran ve Kafkasya'ya bir başka Moğol ordusunun yerleşmesinin aynı derecede önemsenmediği malûmdur. Bu çalışmada Ögedey Kaan devrinde 1232 tarihinden başlayarak 1241'e kadar Moğol ordusuyla Ermenistan, Gürcistan ve Kafkasya'yı zapt etmeğe muvaffak olan Cormagun Noyan ele alınmıştır. İlk olarak Cengiz Han ile ilişkisi, neden Ortadoğu'ya gönderilmek üzere seçildiği ve Moğol ordusu içindeki konumu da dâhil olmak üzere Cormagun'un soyu açıklanmağa çalışılmıştır. Daha sonra İran'ın istilâsı ve son Harezmsâh Sultan Celâleddin ile münasebetler anlatılmakta, ayrıca Moğolların yeni zapt edilen ölkelerde kurdukları idari yapılanmalara değinilmektedir. Moğol istilâları kapsamında Kafkasya'nın zaptı ayrıca incelenmiştir. Cormagun'un askeri hâkimiyetini nasıl tesis ettiği ve nasıl uyguladığı araştırıldığında askeri güçten sivil kontrole kademeli bir geçiş olduğu görölmektedir. Bu çalışmada son olarak Cormagun'un seferlerinin ve Moğolların istilâ stratejisinin bir özeti verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Ögedey Kaan, Cormagun, İran, Selçuklular.

THE MONGOLIAN'S FIRST NOYAN IN THE MIDDLE EAST CORMAGUN

Abstract

The Mongol Empire expanded quite rapidly during the time of Ögedei Khan who claimed the throne after the death of Genghis Khan in 1227. In 1241, the borders of the empire extended from the East China Sea to Central Europe. Although the occupation of Russia drew attention of the contemporary historians, the settlement of another Mongolian army in Iran and the Caucasus is ignored. This study focuses on Cormagun Noyan, who succeeded to seize Armenia, Georgia, and the Caucasus by the Mongolian army from 1232 to 1241 during the reign of Ögedei Khan. First of all, this work attempts to explain Cormagun's relationship with Genghis Khan, including his position in the Mongol army, why he was elected to be sent to the Middle East, and as well as his descent. Furthermore, it focuses on Iran's invasion, Cormagun's relations with Harezmshah Sultan Celaleddin, and the administrative structures that the Mongols establish in the newly seized countries. In addition, the Caucasus was examined within the context of the Mongol invasions. When it is investigated how Cormagun established and exercised military dominance, it appears that there was a gradual transition from military force to civilian control. In this work, a summary of the campaigns of Cormagun and the invasion strategy of the Mongols is given.

Key Words: Genghis Khan, Ögedei Khan, Cormagun, Iran, Seljuks.

* Prof. Dr., Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakóltesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi e-posta: alpsunkar@hotmail.com. ORCID: 0000-0003-4552-6164

GİRİŞ

Büyük Moğol Hakanı Cengiz Han'ın oğullarından Cuci, Çağatay ve Ögeday üçü birlikte Ürgenç şehrini aldıktan sonra bu şehrin ahalisini kendi aralarında paylaşmışlar, fakat Cengiz Han'ın payını ayırmamışlardı. Geri döndükleri zaman, Cengiz Han onlara çok kızdı ve üç gün huzuruna kabul etmedi. Nihayet Boorçu, Mukali ve Şigikutu'nun onları affettirmek için araya girmesiyle Cengiz Han yumuşadı, fakat onları epeyce takdir ve tevbih etti. Bu sırada Kongkay Korçi, Kongtakar Korçi ve Cormagun Korçi adlı üç silahşor Cengiz Han'a şunları söylediler: "Bu komutanlar ilk defa ava gönderilen atmaca gibi harp usüllerini daha yeni öğrenmekte iken ve savaştan daha yeni geldikleri halde onları niçin azarlıyorsun? Sakın onlar korkudan zaaf içine düşmesin! Doğudan batıya her tarafta düşman mevcuttur. Eğer sen, Tibet köpeği olan bizleri düşman üzerine gönderirsen biz, yer ve gökün yardımıyla düşman halkını yenerek onların altın ve gümüşlerini, ipek ve servetlerini, halkını, şehirlerini alır ve sana sunarız. Hangi halkları dersen meselâ batıda Bağdat halkının hükümdârı Halife Sultan var diyorlar, işte ona karşı yürüyebiliriz.". Cengiz Han nihayet durumu anladı ve bu sözler üzerine yumuşayıp, onları tasvip ederek şunları söyledi: "Kongkay Korçi, Kongtakar Korçi ve Cormagun Korçi'nin hizmetlerine karşılık olarak şunu emrediyorum: Adarginli Kongkay ve Dolonggirli Kongtakar benimle kalsınlar. Ötegenli Cormagun'u Bağdat'taki halife sultana karşı göndereceğim." (*The Secret History of the Mongols*, 2015: 181; Grousset, 2001, 218).

Moğolların *Gizli Tarihi*'nden aktardığımız bu bölümde Cormagun'un Cengiz Han'ın noyanlarından biri olduğu anlaşılıyor. O dönemde "Korçi" okluk (kuburluk) taşıyanlara verilen ad olup, çok defa isimlerle beraber kullanılmaktaydı. Korçiler Cengiz Han'ın şahsi muhafızları idiler. "Keşik" ise muhafız demektir. Binlerce güçlü gündüz muhafızlarının yanında bin tane de güçlü gece muhafızları bulunuyordu¹. Bin kişiden oluşan özel bir birlik savaşta daima Cengiz Han ile beraber bulunuyordu ve hepsine birden keşikten deniliyordu. Moğol noyanları arasından ve binliklerden seçilen kuvvetlerden teşekkül eden bu hassa ordusu Moğol kaanının elinde güçlü bir silahtı ve onu diğer ulus sahipleri olan şehzadelerden fark ettiren esaslı bir unsurdur. Nitekim *Gizli Tarih*'in 230. paragrafında Cengiz Han'a atfedilen bir şiirde gece muhafızları övülmektedir. Sonradan şehzadeler de kendileri için hassa orduları bulundurmağa başladılar. Moğol noyanları ve onların binlikleri hassa ordusuna muhafızlarla birlikte, muayyen silah ve teçhizat da vermeğe mecbur idiler (*Moğolların Gizli Tarihi*: 115; Karş. *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2018: 185). Silahşör nökerler Moğol devletinin teşekkülünde ve kabileler birliğinin oluşmasında büyük rol oynamışlardır. Batıda olduğu gibi feodalite münasebetleri de bunlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir (Vladimirtsov, 1987: 132).

¹ Cengiz Han'ın gündüz muhafızlarına *turgagud*, gece muhafızlarına da *keptegü* deniliyordu. Poppe, 1992: 91.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Cormagun ile ilgili önemli bir husus, onun Cengiz Han ile ilişkileridir. Yukarıdaki metinden anlaşılacağı gibi, bu üç silahşör Cengiz Han ile serbestçe konuşabiliyorlardı. Bunlardan biri olan Cormagun'un yüksek bir konumda olduğu anlaşılıyor. Yukarıdaki paragraftaki bilgiye göre ilk görevin Cormagun'a tevcih edilmesi, bize onun etnik kökeni hakkında bir fikir vermektedir. Diğerlerine karşın Cormagun'un bu görevi alması kafalarda soru işareti olarak kalmıştır. Buna mukabil Çin savaşlarında ve Moğolistan'daki kabileleri birleştirme mücadelelerinde Cormagun'un adı hiç geçmemektedir.

Cormagun'un Kökeni

Cormagun'un askeri kökeni konusunda *Gizli Tarih*'in yukarıda içeriği verilen 260. paragrafına atıfta bulunmak münasiptir². Buna rağmen Ötegenli Cormagun'u açıklamak bir hayli zordur. Bu kaynakta geçen şekilleriyle Öteget veya Ödgeg, *Câmiü't-tevârih*'te zikredilen Ötegen Bogol tabiriyle örtüşmektedir. Reşidüddîn Fazlullah, Cengiz Han'a tabi olan Moğol kabilelerine bu adın verildiğini belirtiyor. Buna göre Ötegen Bogol kabileler, Cengiz Han'ın aba ve ecdâdının bendesi ve bendezâdeleri idiler. Cengiz Han zamanında hukukları sabitti (Reşidüddîn Fazlullah, I, 1373 hş.: 225). Demek ki, Cengiz Han zamanında kazanılan zaferler dolayısıyla itaat altına alınan kabilelerin sayısı çok artmıştı. Bu kabilelere bogol adı veriliyordu. Buna göre Cormagun Korçi, Ötegen Bogol'dan yani Cengiz Han'ın bendelerinden bir silahşör idi.

Raverty, *Tabakât-ı Nâsırî*'nin İngilizce tercümesinde Cormagun'u Moğolların Mangkut kabilesinden, Hammer Celayirliilerden, Reşidüddîn ise Sünit boyundan göstermektedirler (Cüzcânî, 1881: 1109 n. 3; Purgstall, I, 1852: 49; Reşidüddîn, I, 1373 hş.: 73). Diğer iki müellifin bu konudaki ifadelerinin neye istinat ettikleri bilinmemekle birlikte, Reşidüddîn'in verdiği bilgi daha gerçekçi gibi görünmektedir. Cormagun'un gerçekten de bir Sünit olduğuna şüphe etmek için pek az sebep var gibi gözüküyor. Sonuç olarak, *Gizli Tarih*'in 260. paragrafında verilen bilgiler apokrif olsa da Cormagun'un, Cengiz Han'ın ölümünden önce bir ordunun başında bulunduğu kesindir. O, keşkin içinde korçi olarak yüksek bir mevkiye sahip olmuştur. Hiyerarşi içinde Cormagun'un konumu, Çin'e ve Harezmsâhlar Devleti'ne karşı yapılan seferler sırasındaki tecrübesiyle muhtemelen yükselmiştir. Buna rağmen onun, Cebe ve Subutay noyanların Kafkaya ve Rus steplerine yaptıkları ünlü seferlerdeki rolü açık değildir. Şayet böyle bir durum vaki ise, bu ona kumandanlık bakımından büyük tecrübe sağlamış, neticede Kafkasya'daki arazi ve güç dengesi bakımından bilgi sahibi olmuş olurdu.

Harezm ve İran'ın İstilası

Moğollar 1214 yılında Kafkasya'ya bir sefer düzenlemişlerdi. Ermeni müellifi Aknerli Grigor, ilk defa gelen Moğolların eşgalini şöyle tarif etmektedir: "İlk defa yukarı memlekete gelenler insana benzemiyorlardı; korkunç ve tarifi mümkün olmayan bir görüntüye sahiptiler. Bunların başları öküz başı kadar büyüktü; gözleri kuşgözü gibi

² *Moğolların Gizli Tarih*, 1995: 185. Burada Ötegen yerine Öteget olarak çevrilmiştir; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2018: 209. Burada Ötegen yerine Üdgeg şeklinde verilmiştir.

küçük, burunları kedininki gibi yassı, çeneleri köpek çenesi gibi çıkık, belleri karıncaninki gibi ince, bacakları domuzunki gibi kısaydı ve hiç sakalları yoktu. Bunlar bir arslan kadar güçlüydüler; sesleri kartal çığlığına benziyordu. Moğollar hiç beklenmeyen bir yerde aniden ortaya çıkıverirlerdi. Kadınları, bir diba şal ile örtülmüş başlık giyerler, geniş yüzlerini de zehirli bir zamkla sıvalarlardı. Bu kadınlar çok doğurgan olurlar, çocuklarını kurt gibi beslerlerdi. Ömürleri üç yüz yıl sürdüğü için ölümü bilmezlerdi. Asla ekmeğe yemezlerdi.” (Grigor, 1954: 6 vd.). Moğolların dış görünüşleri ile ilgili buna benzer bir tasviri, Avrupalı seyyah Plano Carpini de yapmaktadır (Carpini, 2000: 29). Aknerli Grigor, *Gizli Tarih*'teki bilgilere uygun olarak Cengiz Han'dan alınan yeni bir emirle, üç komutanın Ermeni ve Gürcü memleketleri üzerine yürüdüğünü yazıyor. Bunlar Cormagun, Benal ve Mular idiler. Grigor ayrıca, 1232 yılında Banal ve Mular'ın öldüğünden bahisle Kara Boğa adlı başka bir noyanın adını da zikretmektedir (Grigor, 1954: 7-12).

Harezmsâh Muhammed devrinde, 617 (1220) yılında Moğolların bir tüccar heyetinin Otrar valisi tarafından katlettilirip, mallarına el konulması Moğolların felâketle sonuçlanan seferinin sebebi idi (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 312-315).

Bu güçlü ve kuvvetli Müslüman devlet, bu olaydan sonra dünyanın en hareketli ordularına karşı statik bir savunma girişiminde bulunmak zorunda kaldı. Birkaç yönden gelen Moğollar, Harezmi ordusunu savunmaya zorladı. Moğollar için bu, Cengiz Han'ın dehasına ve noyanlarının parlak zaferlerine işaret eden bir savaştı. Kaçan Harezmsâh Muhammed'i takip etmek üzere Cengiz Han tarafından 1220 yılında gönderilen Cebe ve Subutay noyanların Moğol orduları hemen hemen bütün Kuzey İran'ı tahrip ettikten sonra Kafkasya'ya çıkarak birçok şehir ele geçirmişlerdi (Yakubovskiy, 1992: 24.). Cebe ve Subutay Mugan ovasından geçerek Gürcistan'a bir sefer düzenlemişlerdi. O zamanlar III. Giorgi Laşa veya Parlak (1212-1223) tarafından yönetilen bu Hıristiyan Krallığı kudretinin zirvesindeydi. Ancak iki Moğol kumandanı Gürcü ordusunu Tiflis yakınında mahvetmişlerdi (1221). Moğollar yollarına devam edip, Şirvân Derbendi'ni aşarak Şamahî şehrini muhasara edip daha sonra Alanlar ve Lezgilerin şehirlerine saldırdılar (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 364; Reşîdüddîn Fazlullah, I, 1373 hş: 534). Bu hadiseler Gürcülerin siyasal birliğini ortadan kaldırdı ve Gürcülerin yaşadığı topraklar yeniden küçük devletlere bölündü.

1223 yılına gelindiğinde, Harezmi Devleti yok edildi. Sultan Harezmsâh Muhammed, Hazar Denizi'nde Abiskun adasında sefil bir şekilde öldü (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 323-325; Cüzcânî, II, 1881: 969-973). Cesur oğlu Celâleddîn Moğolların önünden Hindistan'a kaçtı. Mâverâünnehir'in tümü Moğolların eline geçti. Hemen ardından Moğollar, İran ve Afaganistan'ı imparatorluğa dâhil edebilmek için yarattıkları kargaşa ortamını kendi avantajlarına kullandılar. Sultan Muhammed'in oğlu Celâleddîn, Moğol saldırılarını durdurmaya çalıştı ise de onun birkaç zaferi Moğol komutanlarına sadece ders olmuştu. Bir süre sonra Sultan Celâleddîn babasının devletini toparlamak için Hindistan'dan geri döndü. Onun bu uğurdaki çabaları daha ziyade Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgelerinde görüldü. Doğal olarak

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Moğollar da kendilerine karşı direnmekte olan bu Harezmler sultanının peşini bırakmamakta kararlı idiler. Sonunda Moğollar İran üzerine bir başka sefer daha düzenlediler. Cengiz Han, Karahıtay Cin-Temur'u Harezmler valisi olarak görevlendirdi. Cin-Temur İran'daki gelişmeleri gözlemlemek için Ürgenç'te konuşlandı. 1227'de içinde Baycu Noyan, Baynal Noyan, Esen Toğan Noyan, Yatmas Noyan, Yasavur Noyan gibilerin bulunduğu küçük bir orduyu İran'a sevketti³.

Bu yılda İbnü'l-Esîr'in anlattığı gibi Damegan'da Harezmler Celâleddîn'in zafer kazandığı bir savaş oldu (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 429). Harezmlilerin, Rey ve Damegan şehirleri civarında bulunan Moğol kuvvetlerini buralardan sürüp çıkardıkları kesindir. Zira daha sonra erzak toplamak üzere Lur bölgesine gönderilen iki bin Moğol pusuya düşürüldü ve dört yüz kadarı yakalandı. Harezmler Celâleddîn onların öldürülmeleri işini İsfahan halkına bıraktı. Bir kısmının saray avlusunda kendi elile başlarını kesti. Bunların cesetleri şehir haricine köpeklere ve yırtıcı kuşlara atıldı (Nesevî, 1384: 167).

Bununla birlikte, iki taraf arasındaki kesin savaş, 22 Ramazan 625 (26 ağustos 1228) tarihinde İsfahan yakınlarında gerçekleşti. Harezmler Celâleddîn'in kendisi merkeze yerleşerek savaş düzenini aldıktan sonra, saldırı emrini verecek iken kardeşi Gıyâseddîn, Atabeg Cihân Pehlivan ve yakınlarıyla birlikte kaçmağa başladı. Buna rağmen Celâleddîn, Moğolların merkezine hücum etti. Moğolların sağ kanadı sultanın sol kanadını, sultanın sağ kanadı da Moğolların sol kanadını yerinden oynattı. Kısa zamanda ordular birbirine girdi. Moğol ordusu sultanın merkezini ele geçirerek bayrağını yerinden indirdi. Moğolların sağ kanadı sultanın sol kanadını bozguna uğratarak kovalamaya başladı. Kimin galip kimin mağlup olduğu anlaşılamadı. O arada sultan, merkezde atından düşmüş, yedek atını çeken de ortadan kaybolmuştu. Moğol askerleri sultanı çepeçevre sardılar. Sultan, onların arasında dairenin içindeki bir nokta gibi kaldı. Aniden birinin üzerine atılarak onu atından düşürdü ve atını alarak çemberi yarıp kaçmayı başardı. Luristan tarafında bulunan bir vadiye saklandı. Kaçabilmiş olan askerleri birer birer gelip onun yanında yerlerini aldılar. İsfahanlılar ve sultanın askerlerinin çoğu onun gerçek durumunu bilmiyorlardı. Bazıları onun esir düştüğünü, bazıları da öldürüldüğünü söylediler. Savaştan sonra Moğol ordusu İsfahan önlerine geldi. Fakat orada durmayarak büyük bir hızla üç gün üç gecede Rey'e vardı. Oradan da Nişabur'a hareket etti (Cüveynî, 1998: 360 vd.; Nesevî, 1384: 167-172).

İbnü'l-Esîr'e göre, Harezmler Celâleddîn'in savaştığı bu son Moğol grubunun kumandanı Cengiz Han'ın gazabına uğramış ve Cengiz Han onu görevden uzaklaştırarak ülkesinden dışarı çıkarmıştı. Kaynaklarda bu Moğol grubunun başında bulunan kumandanın adı geçmemektedir. Ancak Nesevî'nin Moğol kumandanları arasında ilk zikrettiği Baycu Noyan bu grubun başında bulunuyor olabilir. Bu kovulmuş kumandan önce Horasan'a gelip buraya girmek istemiş, fakat bölgenin son derece harap bir hâlde olduğunu görünce ayrılıp Rey üzerine yönelmiş, Rey ile

³ Nesevî, 1384: 167; Reşîdüddîn' e göre Cin-Temur Horasan ve Mazenderan valisi idi. Bk . Rashîd Al-Dîn, 1971: 51.

çevresindeki şehirleri hâkimiyeti altına almak istemişti (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 434-436).

Anlaşıldığına göre, Baycu Noyan, dönemin Azerbaycan ve Kafkasya valisi olan Cormagan Noyan tarafından himaye edilerek bu bölgelerin istilası ile vazifelendirilmiştir. Baycu Noyan'ın yukarıda adı geçen Moğol grubunun başı olduğu, sonraki dönemlerde temayüz etmesinden anlaşılıyor. Diğer önemli bir husus, Cengiz Han, Harezşâh Celâleddîn ile Moğollar arasındaki mücadeleler sırasında 14 Ramazan 624 (24 Ağustos 1227) tarihinde ölmüştür⁴. Bu duruma göre yukarıda anlattığımız savaşın neticelendiği tarih, Cengiz Han'ın ölümünün bir yıl sonrasına tekabül etmektedir.

Bu savaşta Moğollar, Celâleddîn'i mağlup etmekle beraber, belki de ağır kayıplarından dolayı onu takip etmediler. Bu savaşın Moğollar açısından en önemli sonucu, bölgesel genişleme olmuştur ve askeri üstünlüklerini korumuşlardır. Moğollar, bundan sonra da Harezşâh Celâleddîn'i unutmadılar. *Gizli Tarih* Cengiz Han'ın Cormagan Noyan'ı Bağdad'ı zaptetmeğe gönderdiğini belirtmiş olsa da çeşitli kaynaklar Ögedey'in kaan olduktan sonra, Cormagan'u ek bir görevle yükümlü kıldığını açık bir şekilde ifade etmektedirler. Reşîdüddîn'e göre İran'da huzursuzluk hala azalmamıştı ve Celâleddîn faal durumda bulunuyordu. Ögedey Kaan, bir grup emirle birlikte Cormagan Noyan'ı otuz bin askerle Celâleddîn'e karşı gönderdi (Rashîd Al-Dîn, 1971: 33; Ebülferec-İbnülibri, 1941: 16; Mirhond, II, 1358: 862). Cüzcânî'ye göre Ögedey, Cormagan'u Horasan ve Irak'a daha fazla bir güçle gönderdi (Cüzcânî, II, 1881: 115-117). Bu konuda Bar Hebraeus şunları kaydetmiştir: "Celâleddîn Harezşâh bu sırada bir geyik gibi Horasan ülkelerinde sıçrayıp durduğu için Han dünyanın bu tarafına Şarmagon (Cormagan)'u otuz bin adam ile gönderdi." (Abû'l-Farac, II, 1987: 526). Kiragos'a göre, Ögedey kaan olduktan sonra kendi halkından Moğollardan, Tatarlardan, Türklerden, Hazarlardan, Karahıtaylardan ve onların kadın ve çocuklarından sayısız bir kuvvet toplamıştı. , Onları üç müfrezeye ayırdı: Güney'e gönderdiği bir gruba sadık adamlardan birini kumandan olarak atadı; batıya ve kuzeye oğlunun kumandasında başka bir müfreze gönderdi; Üçüncü olarak savaşta başarılı, bilge ve tecrübeli bir general olan Cormagan Noyan'ı kuzeydoğuya gönderildi. Ögedey, dünyadaki bütün toprakları ve krallıkları yıkıp harap etmesini ve tüm toprakları alana kadar kendine geri dönmemesini emretti (Gandzaketsi, 1986: 195).

Böylece Cormagan ordusuyla Türkistan'a gitti, Buhara yakınlarında konuşlandı. Onunla birlikte farklı konumlarda en az on beş noyan bulunuyordu.

⁴*Moğolların Gizli Tarihi* (1995: 190)'nde Domuz Yılında (1227) öldüğü yazılıdır. Abû'l-Farac, 1987: 523; Reşîdüddîn (I, 1373 hş.: 579), Cengiz Han'ın Tangut ülkesi yakınlarında hastalandığını ve naaşının 24 Ağustos'ta Moğolistan'a getirildiğini yazar. Cengiz Han'ın ölümü hakkında her tür araştırmanın o dönemde yasaklanmış olmasından dolayı kaynakların verdiği ölüm tarihlerinin birbirini tutmaması durumu ortaya çıkmaktadır. Kerulen Irmağı yanında olan eski arazisine varıncaya kadar Cengiz Han'ın vefatı haberi ve naaşı gizlendi. Moğol geleneğine göre cenaze merasimi yapıldı. Tangkut kabilesinin halkı Cengiz'in mezarının bekçiliğini yapardı. Bu sebeple bu kabile askerlikten muaf idi. Mezarın yanına herkes varamazdı.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Böylece 1230'da Cormagun, Amuderya'yı geçti. Raverty, Cormagun'un burayı 628-629 (1231-1232)'da geçtiğini yazar (Cüzcanî, 1881: 1138; Karş. Benaketi, 1348: 383). Bu tarih Tuluy'un öldüğü 1229'dan sonradır.

Raverty'nin bu dipnotları Cüzcanî'nin kendi verdiği bilgilerle örtüşmez. Cüzcanî'ye göre, Moğol Noyanı Cormagun, 626/1229-1230 yılında Irak'a gönderilmiştir. Raverty'nin görüşüne göre Cormagun hareket etmesi için aday gösterildi, fakat Ceyhun ve Seyhun'u geçtiği bir sonraki yıla kadar hareket etmedi (Cüzcanî, 1881: 1109).

Bu tarih diğer İslam kaynaklarının verdiği tarihlerle uymamaktadır. Aknerli Grigor'a göre, bunların dışında Cormagun, yüz on noyanla birlikte Mugan'a yerleşmiştir. Burada Baycu Noyan'ın bütün askerinin başına getirildiği kaydedilmektedir (Grigor, 1954: 11 vd).

Başlangıçta Moğollar Amuderya'yı geçene kadar herhangi bir mukavemetle karşılaşmadılar. Böylece Horasan'ı hızlı bir şekilde geçip, Celâleddîn'i yakalayarak, yok etmeyi umuyorlardı. 1230 sonbaharında Cormagun, Mazenderan'a girip, kışı orada geçirdi. Dayir adında bir noyanı Horasan'da bir orduyla birlikte bıraktı. Cormagun, Dayir Noyan'a orada nizamı sağlama ve Batı Afganistan'ı işgal etme görevini verdi. Başlangıç aşamasında 32. Paralelin üstündeki İran bölgesi direnmeden Cormagun Noyan'a teslim oldu (May, 1996: 22 vd).

Cormagun, Celâleddîn'a karşı yönettiği savaş sırasında iki yıl boyunca Rey'de kaldı. Bu arada Celâleddîn aktif değildi. Cormagun'un Amuderya'yı geçtiğini haber alınca, Vezîr Şemseddin Yıldızcı'yı Giran'ı savunmak ve haremını korumak için görevlendirdi. Kendisi ise diğer bölgelerde ittifak kurma teşebbüslerine girişti (Reşîdüddîn, I, 1373: 653 vd.; Cüveynî, 1998: 371).

Cormagun İran'a girdiğinde, Celâleddîn Anadolu'da 626 (1230) yılında yapılan Yassıçimen Savaşı'ndaki yenilgisinden önce toparlanmağa başlamıştı. O, batıda ittifaklar kurmağa çalışırken, aynı zamanda çok güçlü düşmanlar edinmişti. Bu devir Halife en-Nasır (1180-1225) hem de el-Mustansır (1226-1242) dönemlerini içine alır. Daha önemlisi Sultan Celâleddîn ile Selçuklu Sultanı Alâaddîn ve Eyyûbî Sultanı Eşref (1229-1237) arasında meydana gelen düşmanlıktır. Şerefülmülk'ü Giran'a gönderdikten sonra, Celâleddîn Tebriz'e döndü ve Cormagun'un İran'a girdiğini halifeye, Melik Eşref'e ve Sultan Alâaddîn'e bildirdi (Reşîdüddîn, I, 1373: 653 vd).

Sultanlar ve halife onun sözlerini dikkate almadılar. Batı Asya'ya ulaşmasından beri Celâleddîn özellikle Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da sefer halindeydi. Sultan Alâaddîn ve Melik Eşref, daha ziyade Celâleddîn'in saldırılarıyla uğraşmaktaydılar. Celâleddîn daha fazla asker toplama arayışını devam ettirdi. Sultan Alâaddîn'in hâkimiyetindeki Ahlat'a asker sevk etti. Cormagun ise Celâleddîn'i beklerken boş durmadı, onun bulunması için ordu sevketti. Celâleddîn, Cormagun'un askerlerinin Amuderya'yı geçtiğini haber aldığı anda kendi askerlerini toparlamak için Tebriz'den Mugan'a hareket etti. Moğolların kışın Rey civarına geleceklerini

umuyordu, fakat Moğollar, Celâleddîn'in beklentisinin aksine hızlı hareket edip, Celâleddîn'in ordugâhına yüz mil uzaklıkta olan Zencan bölgesine ulaştılar (Nesevî, 1384: 242).

Moğol ordusu Serab şehrine ulaştığında Celâleddîn kuzeyde bulunan Bişkin'e geldi. Fakat, beş gün sonra Moğollar Mugan ovasına ulaştılar. Celâleddîn, Güneydoğu Ermenistan'daki Kaban Dağı'na kaçtı. Mugan'a gelen Moğollar Sultan'ı orada bulamayınca derhal peşine düştüler. Bu arada Sultan Celâleddîn, Urmiye ve Uşnu'da kışladı, oradan Amid'e hareket etti. Moğol ordusu (haşem) Cormagun'un yanına varınca, zayıf düşmüş bir sultanı takip edip yakalama işinde böyle aşırı gayret ve çaba göstermeyi gerekli görmedi. Gececeği yere tuzak kurarak onu yakalamayı kararlaştırdı. Bu plânu gerçekleştirmek için Taymas ve Moğol komutanları ile birlikte yüreği savaş ateşiyle yanan Türkler'den oluşan bir birliği sultanı ortadan kaldırmak için görevlendirdi (Cüveynî, 1998: 372 vd.).

Celâleddîn kaçma fırsatını güneydeki Hani çevresinde sürdürdü. Orada Amid hükümdârı Mesûd, Celâleddîn ile ittifak kurma teşebbüsüne girişti ve onu Selçuklular üzerine yürümeğe teşvik etti ise de başarısız oldu. Mesûd'a göre eğer sultan Selçuklu Devleti'ni ele geçirmek isterse kendisine müsait olan Kıpçaklara istinat etmeli idi, o halde Moğollara korku gelecek ve zafer kendinde kalacaktı. Celâleddîn, Moğolların ilkbahara kadar istilâ etmeyeceğini düşünerek burada kışladı. Böylece Celâleddîn saklanmağa devam etti. Moğolların yaklaştığı bir sırada Celâleddîn Amid üzerine yürüdü. Fakat Moğollar aniden ortaya çıkarak saldırıya geçtiler. Celâleddîn, Amid yakınlarında Moğollara mağlûp olup, askerlerinin her biri bir tarafa dağılıp, paramparça oldular. Bunların bir kısmı Erbil'e, sonra da İsfahan'a kaçtılar. Sultan, Amid ve Meyyafarikin'den sonra Sufaye dağlarına kaçtı. Taymas, padişahı takip etmek için güçlerini ikiye böldü. Onlar, Celâleddîn'i Ahlat ve Erciş'e kadar takip ettiler sonra izlerini kaybettiler. Sultan dağa tırmanmıştı, orada ise gelen geçenleri soymak için Kürtler bulunuyordu. Kürtler kendisini yakalamış, herkese yaptıkları gibi soymuşlar. Kendisini öldürmek istedikleri vakit Sultan bunların başındakilere gizlice dedi ki: "Ben Sultanım, hakkımda bir karar vermekte acele etme, çünkü şu iki şeyden birisini yap: Ya beni Melikûlmuzaffer Şihâbeddîn'e götür, o seni zengin eder, veya beni memleketlerimden birisine götür, seni emîr yaparım." Eşkiya reisi ikinciye tercih etti, kendisini obasına, karısının yanına götürdü; karısına emanet ettikten sonra atları getirmeğe dağa gitti. Adam orada yok iken adi, vahşi bir Kürt, elinde bir mızrakla geldi, kadına: "Bu Harezmlî kim, neden bunu öldürmüyorsunuz?" dedi. "Bu mümkün değildir, kocam ona aman verdi, çünkü o sultan olduğunu söyledi" diye cevap verdi. Kürt bağırarak: "Bunun sultan olduğuna nasıl inanıyorsunuz? Onlar Ahlat'ta bundan daha kıymetli bir kardeşimi öldürdüler.". Böyle diyerek Kürt, sultana öyle bir darbe indirdi ki, ikincisine hacet kalmadan canı çıktı. Bir zaman sonra Melikûlmuzaffer dağa adam göndererek sultanın eşyasını toplattı. Bindığı at, eyeri, pek meşhur olan kılıcı, saçının ortasına diktiği ufak harbesi hep bulundu. Bunlar getirildiği zaman orada bulunan eski muhâripleri tanıdılar, sultanın olduğunu tasdik ettiler. Sonra kemiklerini de buldurdular, gömdüler. Amid tarafında sultanla kozlarını payalaştıktan sonra

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Ardahan'ı muhasara eyleyen Moğollar, sonra sultanın cesedini oradan çıkarıp Ögedey Kaan'a gönderdiler, o da yaktırdı (Nesevî, 1384: 275-280; Cüveynî, 1998: 370-377; Reşîdüddîn, I, 1373 hş.: 655 vd.; Benaketî, 1348: 384.).

Kafkasya Bölgesinin Zaptı

Aslında Celâleddîn'in davranışları Moğolların Irak-ı Acem, İran ve Azerbaycan'ı zahmetsizce zaptına yardım etti. Cesur bir lider ve büyük bir savaşçı olsa da konumunu güçlendirmek yerine imparatorluğunu genişletme çabası içine girmesi onun felaketi olmuştur. Harezmsâh ordusunun bakiyelerinin bir kısmı Anadolu'ya ve Suriye'ye kaçarken, bu çalkantılı bölgelerde kaos ortamı yaratmışlardır. Celâleddîn'in ölümü sıralarında Cormagun Noyan boş durmamış, 1231'de Fars ve Kirman'da hâkimiyet sağlamıştır (Cüzcânî, 1881: 1119).

Bu hadiselerden sonra Sultan Celâleddîn'in Terken adında iki yaşındaki bir kızı Cormagun'un payına düştü. Cormagun onu Ögedey Kaan'a gönderdi. Kaanın emri üzerine onu sarayda (orda) yetiştirdiler. Daha sonra Şehzade Hülagu batı ülkesine yönetici olarak giderken, Terken'i ona lâyık biriyle evlendirmesi için Hülagu'ya verdiler. Hülagu da çok değerli bir çeyizle kızı, 655 (1257-1258) yılında Moğol Devleti'ne yaptığı değerli hizmetlerinden dolayı Musul yöneticisinin oğlu Melik Salih'e şeriat hükümlerine göre nikâhladı (Cüveynî, 1998: 383).

Celâleddîn'in takip ve mağlup edilmesi sıralarında Cormagun Rey'de kalmış ve harekâtı oradan yönetmişti. Rey ve kuzeyinin alınmasından sonra Cormagun, güneye yönelerek ordugâhını Kum ve Kaşan arasında kurdu (Cüzcânî, 1881: 1118). 1231'de Cormagun'un ordusu Azerbaycan'ın şehirlerinden Meraga'yı ele geçirdi (İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 456). Önceki örneklerden ders alan Tebrizliler Moğollara boyun eğip, istenen her şeyi vermişler ve Ögedey Kaan'a değerli kumaşlar dokuyarak Cormagun'u sakinleştirmişlerdi. Güneyde Diyarbekir ve Erbil de feci bir şekilde tahrip ve yağmaya uğramıştır (Grousset, 1993: 255).

Celâleddîn'in ölümü Cormagun'a sayısız fırsatlar sunmuştu. Birincisi, Moğolların önündeki önemli bir engel ortadan kalkmış oldu. İkincisi Celâleddîn'in takip edilmesi Moğollara Kafkasya'nın keşfedilmesi imkânını vermiş, Azerbaycan'ın onların ellerinde kalmasını sağlamıştı. Son olarak da Moğol saldırıları Ermenistan ve Gürcistan'ı zayıflatmıştı. Celâleddîn'in ölümünden sonra Moğollar, Amid ve Erzurum çevresini tahrip etme fırsatını buldular.

Türkiye Selçukluları kaynaklarında 629 (1231-1232) yılında Cormagun Noyan komutasındaki Moğol ordusundan bir grubun, Sivas yakınlarındaki İsfahanî Kervansarayına saldırdıkları, çok sayıda insan ve hayvanı öldürüp, esir aldıkları kaydedilmektedir. Bu grubun Baycu Noyan idaresinde olduğu sonraki vekâyiden anlaşılmaktadır. Sultan I. Alâeddîn Keykubad bu haberi alınca Kemaleddin Kamyar'ı, tam teçhizatlı bir orduyla yola çıkararak, bu karışıklığı durdurmasını istedi. Emîr Kemaleddin Sivas'a vardığında Karavul denen Moğol öncüleri geri dönmüşlerdi. Bunun Moğolların bir keşif harekâtı olduğu anlaşılıyor. Emîr ihtiyatlı davranıp,

pusuları araştırmak için keşif maksadıyla Erzurum'a kadar ilerledi. Orada bulunan Selçuklu Emiri Mubarezeddin Çavlı ile görüş alışverişinde bulundu. O: "Moğol ordusu geri döndüğüne göre onların peşinden giderek fitne tozunu uyandırmak gerekmez" dedi. Emir Kemaleddin orada birkaç gün kalınca etrafa casuslar ve haberciler gönderdi. Sonunda Moğol askerlerinin sayılarının az olduğu ve Yunus derbendini aşarak, Muga'n'a döndükleri anlaşıldı. Ayrıca Moğol ordusunun saldırısının sebebinin Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın tahrikiyle vukua gelmiş bulunduğu da öğrenilmiş oldu. Sonunda Rosudan, Emir Kemaleddin'le mektuplaşarak, Moğolları kıskırttıklarından dolayı komutanları adına özür diledi (İbn-i Bibi, 1996: 420-423 Münecimbaşı, 2001: 73).

633 (1236)'de Ögedey Kaan'dan, Kazvin vilayeti serverlerinden Servan adıyla tanınan Emir Şemseddin Ömer-i Kazvini, elçi olarak Sultan Alâaddîn Keykubad'a geldi. Elçinin getirdiği yarlığın muhtevası şöyle idi: "Adil padişah Sultan Alâaddîn Keykubad bilsin ki iyi yönetimin ve halka iyi davranman, geleni gideni hoşnut etmen konusundaki iyi şöhretini bize bildirdiler. Ben o habere çok sevindim. Onun için sana süyürgamişi buyurdum. Senin her zaman ülkende huzur ve rahat içinde olmanı istedim. Yüce Tanrı bizi büyük kılmış ve aziz yapmıştır. Yeryüzünü bizim soyumuza vermiştir. Sen iyi yolda ilerliyorsun. Onun için durumumuzu sana bildirmek ve seni bize bağlanmaya ve itaate çağırarak vacip oldu. Bizim halimizi bildirdiğimiz kimseler bize bağlanmazlar, asilik yolunu tutarlarsa, ordumuz onların ülkesine girerek köklerini kazır. Kadınlarını çocuklarını esir alır. Mallarını mülklerini yağmalayıp harap eder. O zaman bize söyleyeceği bir şey olmaz". Sultan elçilere ikramda bulunup, kıymetli hediyeler ve kaana bağlılığını bildiren bir de mektup hazırlattı. Fakat Sultan Alâaddîn kendi elçisiyle birlikte kaanın elçilerini göndereceği bir sırada ansızın 3 Şevval 634 (1 Haziran, 1237) tarihinde Hakkın rahmetine kavuştu. Yerine saltanat tahtına oturan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev, emirlerinden bazılarını elçi Şemseddin'e göndererek, "Babam sana 'birader' diye hitap ederdi. Ben, 'baba' diyeceğim. Ben de babam kutlu sultanın yaptığı gibi sana bağlılık ve kulluk yolunu tutacağım" haberini ulaştırmasını isteyerek, Sultan Alâaddîn'in hazırlattığı peşkeşleri Fahreddin ile birlikte yola çıkardı. Şemseddin, Horasan vilayetine varınca, Mülhidler, kalabalık bir grupla yollarını kestiler ve onları Girdküh'a götürdüler. Üç ay on gün süreyle oranın kalesinde hapis kaldılar. Durumları Moğol sarayına bildirilince Cormagun Noyan'ı o işe görevlendirdiler. O da onları Mülhidlerin elinden kurtardı. Şemseddin, kaanın huzuruna varınca Sultan Alâaddîn'in vefatını haber verdiğinde, kaan üç defa, "Kıran, kıran, kıran!" (yazık, yazık, yazık) dedi. Sultan Alâaddîn'in bağlılık dileği hoşuna gitti. Ondan sonra tekrar Şemseddin'in Anadolu tarafına gitmesi ve baskak olmasına hükmolundu⁵.

⁵ Her muntika veya şehirde o muntikanın şer'i işleri müstasna olarak diğer bütün muamelatı Cengiz Han yasası gereğince tetkik ve kontrol etmek üzere "baskak" veya "başkak" ismiyle bir memur bulunurdu. İbn-i Bibi, I, 1996: 450-452; Ebülferec-İbnülibrî, 1941: 18; Münecimbaşı, II, 2001: 76-79; Zehebî, XXXVI, 1418: 18; İbn Kesîr, XIII, 1995: 284; Yazıcızâde Ali, 2009: 607-611.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Bu arada Moğollar bol su, çayır ve oyun alanı bulunan Mugan ovasında kışladılar. Yaz aylarında buradan çıkıp sefer düzenliyorlardı. Moğollar İran'ı; doğuda Harezmi ve Horasan, batıda Irak ve Azerbaycan olmak üzere iki valiliğe ayırmışlardı. Cormagun, iki yıl boyunca İran'ı işgal ettikten sonra batıya doğru ilerledi. Moğolların Kafkasya'yı istilâ eylemelerinin tarihi oldukça karışıktır. Kiragos istilânın tarihini 1236'dan önce verir (Gandzaketsi, 1986: 196, 221). Vardan'a göre Moğollar 1220 tarihinde az bir kuvvetle gelmiş ve 1222 tarihinde tekrar ilerlemeğe teşebbüs etmiş, fakat cesaret edememişlerdi. Bu defa, başlarında Cormagun Noyan olduğu halde çok büyük bir kuvvetle 1225 tarihinde Gence'yi muhasara ile bir kaç günde şehri zaptettiler. Moğollar bu suretle kuvvetlenerek Gürcistan hudutlarından içeri girdiler ve meşhur yerleri ve müstahkem kaleleri noyanlar arasında taksim ettiler (Vardan, 1937: 224). Cormagun'un Noyanları şunlardı: Israr Noyan, Gutun Noyan, Tutun Noyan ve Mülhidler tarafından katledilen Çağatay Noyan⁶. Çamiçyan ise Gence ve Arran'ın 1233'te zaptedildiğini kaydediyor (Chamich, 1827: 234).

Böylece, Gence'nin zaptından sonra Cormagun, Moğol stratejisine uygun olarak kendisinin ve komutanlarının bir sonraki adımını planladığı bir kurultay düzenledi. Yeni istilâ hedeflerini belirledikten sonra Cormagun ordusunu üç kısma ayırdı. Gence, Ermenistan ve Gürcistan'ı işgal için mükemmel bir başlangıç noktasıydı. Moğollar Kura Nehri'ni kuzeyden geçerek, Tiflis'i ve Gürcistan'ın geri kalan kısmını Şirvan, Kars ve Ani'yi istilâ edebilirlerdi. Böylece Mular Noyan Kür vadisini, Cormagun liderliğindeki ikincisi Ermenistan'ı, üçüncü kuvvet Çağatay Noyan yönetiminde Gürcistan'ı işgal etti (Chamich, 1827: 234 vd.; Vardan, 1937: 85; Gandzaketsi, 1986: 203 vd.).

Ermenistan'ın istilâsına hazırlanan Cormagun, 1238'de Sevan (Gökçe) Gölü'ndeki ordugâhında Prens Avak ile tanıştı. Avak Moğollara haraç vermek suretiyle itaatini bildirdi ve Cormagun Noyan'ın 1239'daki Güneybatı seferlerine katıldı. O, daha sonra Karakurum'daki Büyük Han'ın huzuruna gönderilmiştir. Cormagun Noyan'ın ilk hedefi Ermenistan'ın başkenti Ani şehri idi. Cormagun Noyan, şehrin teslim edilmesi için elçiler gönderdiyse de ahali Şahinşah'tan izin almadan bunu yapamayacaklarını bildirdiler ve üstelik Moğol elçilerini parça parça ettiler. Bunun üzerine Cormagun Noyan saldırı emrini verdi. Mancınıklar kurularak surlar delinip, neticede şehir alındıktan sonra büyük bir katliama ve yağmaya uğratıldı (Gandzaketsi, 1986: 218, 221). Avrupalı seyyah Plano Carpini'ye göre Ermenistan ve Gürcistan 1245'lerde Moğollara yılda kırk bin hiperber altın haraç ödemekteydi (Carpini, 2001: 74).

⁶ Gandzaketsi, 1986: 237; Reşidüddîn, I, 1373 hş.: 75. Bu müellif iki Çağatay Noyan'dan bahsediyor. Bunlardan birincisi için "Çağatay Bozorg Kurçı, Arulat kavminden idi ve Mülhidler tarafından öldürülmüştür" ifadesi kullanılmıştır ki, bu yukarıdaki, Çağatay Noyan ile örtüşmektedir. Diğeri ise Çağatay Kuçek olup, Cengiz Han'ın oğullarından Çağatay ölünce, adı Çağatay Kuçek olan Moğol kumandanı, Moğol adetlerine göre artık bu adı taşıyamaz olmuştur. Bu yüzden onun adı Sunitay'a çevrildi, çünkü o Sunit kavminden idi.

Halifelik ile Mücadeleler

Cormagun Noyan, Azerbaycan'ı kontrolü altına aldıktan ve ayrıca Kafkasya bölgesini işgal ettikten sonra, güney kanadını korumak üzere Bağdat'a karşı hareket etti. Gence kuşatması sırasında, Moğollar Erbil'e saldırdı ve her ne kadar kale saldırıya mukavemet ettiyse de ele geçirilip, halkının çoğu katledildi. Moğollar Harezmsâh'ı izleyerek ilk olarak Erbil'i istilâ ettiklerinde (633/1236) Halife el-Mustansır Billâh bir ordu hazırlanması için Müslüman hükümdarları yardıma çağırdı; Moğollar ikinci hücumda Erbil'i aldılar ve halife Bağdat'da savunmada kaldı ve bütün halkı silah başına çağırdı⁷. Moğollar, ancak haraç verildikten sonra çekildiler ve her nereye gittilerse orayı tahrip ettiler. Buradan Irak-ı Arab'ın kuzey taraflarına yayıldılar ve bu durumda halife doğal olarak cihat ilan etti. Tekrit'in kuzeyindeki Cebel-i Hamrin'de Moğollar yenildi ve Erbil ile Dakuka'dan almış oldukları esirler kurtarıldı ama on beş bin kişilik bir Moğol ordusunun Caferiye'ye yaklaşmakta olduğu duyulunca halifenin kuvvetleri çekildi (Howorth, 1880: 22). Zehebî'ye göre, Zilkade 635 (Haziran-Temmuz 1238)'te Emîr Cemâleddîn Beklek komutasındaki yedi bin kişilik bir ordu Moğollara saldırdı. Beklek Moğol saflarını bozmakla beraber öldürülünce Müslüman ordusu dağılıp, kaçmağa başladı. Bir kısmı Bağdat'a dönebildi ve çoğu öldürüldü. Fakat bu kaynakta ne yazık ki savaşın yeri verilmemektedir (Zehebî, XXXVI, 1418: 25).

Cormagun döneminde Moğol hükümdarı ile hilâfet arasındaki son hadise Mayyafarıkın'de oldu. 638 (1240-1241)'de Moğol hükümdârından İslâm hükümdarlarına elçi geldi. Bu elçi onları Moğol kaanına itaate davet ediyor ve kalelerinin çevresindeki surları yıkmalarını emreliyordu. Elçinin getirdiği mektup şöyle başlıyordu: "Göklerin Rabbinin naibi, yeryüzünün süpürücüsü, doğu ve batının hükümdarı Büyük Kaan'dan..." Mektubu getiren elçi İsfahanlı güzel huylu bir Müslümandı. İlk olarak Meyyafarıkın'de bulunan Şihâbeddîn Gâzi b. Adil'in yanına gitti. Fakat o, Hülagu Han gelene kadar bu mektubun gereklerine uymadı⁸.

İslâm dünyasının lideri halife olduğundan, Şihâbeddîn Gâzi'nin davranışını tabii bulmak lazımdır. Ancak, Moğol istilâsının hızla ve kuvvetle yayıldığı bu devrede, İslâm dünyasında birlik ve beraberliğin olmadığı, iç çekişmelerle birbirini zayıflattıkları da aşikârdır.

Ögedey Kaan'ın bu mektubundan hemen sonra ve Köseadağ Savaşı'nın arefesinde 639 (1241-1242)'de Selçukluların Meyyafarıkın üzerine bir sefer yaptıklarını görüyoruz. Türkiye Selçuklu sultanlarının Meyyafarıkın ülkesinin sahibi olmadan, oradaki asileri ve söz dinlemezleri kahretmeden çetrelere daima kapalı kalacağı şeklindeki inançları vardı. Sultan, bu inancın gereklerini yapmak ve arzusunu gerçekleştirmek için askerlerin Kayseri mahrûsesinde toplanmalarını emretti. Haleb

⁷ Zehebî, XXXVI, 1418: 13; İbn Kesîr, XIII, s. 282; Abû'l-Farac (II, 1987: 538)'da 1238.

⁸ Zehebî, XXXVI, 1418: 30; İbn Kesîr, XIII, 1995: 297 vd. Bu kaynakta Moğol hükümdarı olarak Tuluy Han gösteriliyor ise de Tuluy Han'ın 628 (1229)'da öldüğü bilinmektedir. Benaketi, 1348: 399.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

hükümdârından (sâhib), Musul, Mardin ve Cezire (Cizre) meliklerinden yardım istedi. Durumu daha önce haber alan Melik Şihâbeddîn Gâzi, tedbir ve tedarik için parlak zekâsı ve etkili iradesini kullandı. Yağan Tayşi ile Kirman Türklerini yardıma çağırdı. Yağan Tayşi Sultan Celâleddîn'in kız kardeşinin kocası idi. Yassıçimen Savaşı'ndan (1230) önce Harezmsâh'a karşı isyan etmiş, fakat karısının aracılığıyla affedilmişti. Re'sulayn savaşından sonra ise Bağdat tarafına gitmiş, halifeye sığınmıştı. Harezmlilerle askerlerle takviyeli güçlü bir ordusu vardı. Selçuklu ordusu Amid'e vardığı zaman, Eyyûbilerin Hısn Keyfa hâkimi Melik Muazzam da onlara katıldı ve Meyyafarîkin tarafına hareket edildi. İki taraf arasında şiddetli çarpışmalar vuku bulduğu halde, hem artan Moğol baskısı ve ham de hava şartları nedeniyle iki taraf arasında anlaşma sağlandı. Şihâbeddîn Gâzi, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'e tabi olmayı kabul etti (İbn-i Bibi, II, 1996: 54-58; Müneccimbaşı, II, 2001: 87; İbnü'l-Esîr, XII, 1987: 392).

Sultan Gıyâseddin'in yaptığı bu teşebbüsün Moğollara karşı ülkenin birlik ve bütünlüğünü temin etmeğe yönelik olduğu açıktır. Fakat, Şihâbeddîn Gâzi'nin Selçuklu hükümdârına karşı Harezmlilerle askerleri de yanına alarak giriştiği mücadele hakkında çok az kaynakta haberler yer aldığına bakılırsa, bu sıralarda Moğol yayılmasının daha çok önem kesbettiğine hükmetmek icap eder. Yukarıda açıkladığımız gibi, Köseadağ savaşından sadece bir iki yıl önce Sultan Gıyâseddin'in, Moğolların saldırdığı Güneydoğu'ya müdahale etmesinin stratejik sebepleri bulunuyordu.

Türkiye Selçuklularının doğuya doğru uzanan sınırlarında ise, kısa bir süre önce varlıklı olan Gürcü ve Ağuvan prenslikleri o an zayıflamıştı. Moğolların boyunduruğu altına girerek haraçgüzâr olmuşlardı. Prensler, tayin edilen vergiyi muntazaman ödüyorlar, Moğollarla birlikte şehirleri tahrip ve halkını esir ediyorlardı (Grigor, 1954: 13).

Sultan Gıyâseddin'in güneydoğu seferini açıkladıktan sonra, Anadolu'nun istilâsını gerçekleştiren Baycu Noyan'ın Azerbaycan valiliğine getirilmesini hazırlayan şartları açıklayalım. Moğolların 1238'den 1241'a kadar olan süre içerisinde tahrip ve yağmalarına ara vermelerinin sebebi, Kiragos'a göre Cormagun Noyan'ın güya bir şeytanın çarpmasıyla hâsıl olan ızdırapların tesiriyle konuşma kudretini kaybetmiş olmasıydı. Şüphesiz bu bir nüzulün neticesi idi. Cormagun Noyan bu malûliyetine rağmen yine de görevine devam ettirilmiştir. Çünkü kaan öyle arzu etmekteydi. İlâveten o, Cormagun ölse bile cesedinin orduyu her yerde takip etmesini de emretmişti. Zira bu başarılarını her seferinde kanıtlamış değerli bir generaldi (Gandzaketsi, 1986: 227).

Babaî isyanından sonra felç geçiren Cormagun Noyan'ın yerine ordu kumandanlığına Baycu Noyan getirildi. Kiragos'un ifadesine göre, Baycu Noyan'ın adeta büyümlü bir süreçle bu vazifeye seçilmiş olduğu söylenebilir. Bu tayin

muhtemelen 5 Cemaziyelahir 639 (11 Aralık 1241) tarihinde Ögedey'in ölümüyle⁹ birlikte, onun nâibeliğini yapan dul eşi Turakina'nın güvendiği adamlarını bazı yerlere yerleştirme politikasıyla ilgilidir. Baycu muhtemelen Turakina ile oğlu Güyük'ün himayesi altındaydı ki, sonraki yıllarda Batu ve Hülagu'nun kıskançlıklarını uyandırdığını görmekteyiz (İbn-i Bibi, II, 1996: 62). Ögedey'in dört büyük hatunu ve altmış cariyesi vardı. İkinci eşi olan Turakina'dan beş oğlu vardı. Turakina, Merkit boyundandı, hırslı ve kurnaz bir hatundu. Moğol hanedan yasalarına göre; kocasının ölümünden sonra anne olarak tam dört yıl nâibelik yapmış ve oğlu Güyük'ün tahta çıkışına kadar bütün kabileler ona itaat etmiştir (Purgstall, I, 1852: 53).

Ögedey Kaan kendi saltanatı zamanında Turakina Hatun'dan doğmuş olan büyük oğlu Kuçu'yu veliahd ilan etmişti. Fakat o, babasının sağlığında vefat etti. Ögedey bunun üzerine onun oğlu Siramun'u veliahdlığa getirdi. Ögedey Kaan'ın ölümü üzerine seferde bulunan oğlu Güyük aceleyle geri döndü ve İmil'e ulaştı. Orada Cengiz Han'ın kardeşi Otçigin'in saltanata göz koyduğunu öğrenince derhal babasının ordugâhına giderek ordunun başına geçti. Fakat yasaların icaplarına uyararak kudret ve şevketin Turakina Hatun'un elinde olmasına ses çıkarmadı. Bu durum yaklaşık dört beş yıl devam etmiştir (Mirhond, II, 1358: 868 vd.; Kazvînî, 1913: 141). Bu sürenin sonunda Carpini'nin de hazır bulunduğu kurultayda Güyük Han tahta çıkarılmıştır (Carpini, 2001: 121-123).

Cormagun Noyan, Aras ile Kür nehirlerinin arasını ve Gürcistan'ın başkenti Tiflis'i ele geçirmişti. O, Rey'i kuşatıp tahrip etmiş; bunun üzerine Kars halkı korkudan şehrin anahtarlarını teslim etmişti, fakat çocuklar ve sanatkârlar esir alınıp, eli silah tutan bütün halk öldürülmüştü. Ermeni Prensi Avak, kız kardeşi Tamta ile birlikte Güyük'ün sarayına giderek, baba miraslarının kendilerine bırakılmasını rica etmişler ve bunun üzerine bu hususta Cormagun'a emir verilmişti. Cormagun'un ölümü üzerine yerine geçen Baycu Noyan istilâları devam ettirdi (Purgstall, I, 1852: 110).

Cormagun'un Hükümeti

Cormagun'un zapt ettiği topraklar, *altan uruk* ya da imparatorluk ailesinin herhangi bir üyesinin doğrudan yönetimi altında değildi. Ailenin bütün mensupları adına kendisi tarafından yönetiliyordu (Benson, 1991: 171). Burası kesinlikle askeri yargı ile idare edilen bir alan olup, Moğollar tarafından henüz bir bürokrasinin kurulmadığı bir bölgeydi. Batu'nun bu bölgenin fiili hükümdârı olduğunu gösteren kanıtlar çok belirsizdir. İlâveten, İran'ın çoğu, Ögedey Kaan'ın Rusya'ya sefer emrini vermesinden yani 1235 kurultayından önce zaptedilmişti. Azerbaycan, 1232'de Moğol çatası altındaydı. Son olarak, Cormagun, Kafkasya'nın fethini tamamladığında, Batu henüz Macaristan'dan dönmemişti.

⁹ Ögedey'in nâşı Moğol geleneklerine göre İrtiş ırmağından iki günlük mesafede, yüksek Buldak Kasar (Yeke Undur) Dağı'na defnedilmiştir. Reşîdüddîn, I, 1373: 674; Cüveynî, 1998: 193; Mirhond, IV, 1358: 864.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

Cormagun'un kurduğu idare aygıtının askeri bir hiyerarşiye dayandığı açıktır. Aknerli Grigor Cormagun'un emriyle kurulan kurultayda yüz on reis in memleketi aralarında taksim ettiklerini belirtiyor. Bu reisler memleketi üç kısma ayırdılar. Bir kısmı kuzeye, bir kısmı güneye doğru, bir kısmı da hâlâ ellerinde tuttıkları ülkenin iç taraflarına gittiler (Grigor, 1954: 11). Muhtemelen bu şefler, yaghun (yüz) ile tümen (on bin) komutanları idiler. Grigor ayrıca iç bölgenin Gürcistan, Ağuvan ya da daha çok Gence'den müteşekkil olduğunu belirtiyor. Grigor iç taraflara giden şu Noyanların listesini veriyor: Han'ın arkadaşı Asutu Noyan, Han unvanını alan Çağatay, sonra Sanitay, diğer küçük Çağatay, bütün askerin başına getirilen Baycu Noyan, Asar Noyan, Khuttu Noyan, Tuttu Noyan, Ogotay Noyan, Khocay Noyan, Khurumçi Noyan, Khunan Noyan, Tenal Noyan ve Engurek Noyan (Grigor, 1954: 12). Bu liste ilginç ama sorunlu bir liste gibi gözüküyor. Birincisi Grigor'un "Han" unvanıyla andığı Çağatay, muhtemelen Cengiz Han'ın oğlu Çağatay değildir. Çünkü bu zamanda Çağatay Çin'de bulunmaktaydı. 1235'ten sonra ise Çağatay Karakurum'da Ögedey Kaan'ın yanında idi. Daha sonraki birçok yazar Grigor gibi çağdaş bir yazarın yaptığı hatayı anlamışlardır. Komutanların sayısı ne olursa olsun, Ermenilerin ve Gürcülerin Moğolların örgütlenmesini tam olarak anlayamadıkları kesin görünüyor. Cormagun'un, bölgeyi kuzey, güney ve orta kısımlara bölerek kendi idaresini düzenlemesi imkânsızdır. Moğol idaresi kuzey, güney, doğu, batı ve orta olarak düzenlenmiştir, en azından, sağ ve sol kanatlı bir merkez olarak. Bu (kuzey, güney ve orta) düzenleme Cormagun'un ordugâhının doğuya Moğolistan'a karşı durmasıyla ilgili olabilir.

Grigor, Cormagun'un karargâhını Gence'de kurduğunu yazıyor (Grigor, 1954: 12), modern tarihçiler de lojistik amaçlar için, Aras Nehri boyunca Mugan steplerinde bulunduğunu tespit etmişlerdir. İkisi de mantıklı görünüyor. Gence, Transkafkasya üzerinde hâkim ve merkezi bir konumda olduğundan ilk konak yerleridir. Bu arada, Mogol süvarileri Arran ve Mugan çayırlarında serbestçe dolaşabiliyorlardı. Gürcistan'da Moğollar nüfusu sekiz tümene bölmüşlerdi. Bunlar, Moğollara bağlılık yemini eden Gürcü feodal beylerinin komutasındaydı. Ama belirtilmeyen nedenlerden dolayı, bu bölünme sürekli olmadı. Bu arada İran'ın güney kısmında, Gevaşir ve Kirman hâkimleri olan Fars atabegleri Ebû Bekr ve Barak Hâcib de Cormagun'a teslim olmuşlardı. Teslim olmaları, İran'ın istilâsı sırasında, Moğolların Rey'den, Kum'a ve Kaşan'ın çevresine kadar güneye doğru gitmeleriyle gerçekleşmişti. Bu Moğol birliklerinden bazıları Fars ve Kirman şehirlerine gittiler. Bu eyaletlerden bir miktar vergi verilmesi karşılığında bir anlaşma imzalandı. Cüzcânî'nin yazdığına göre, bundan sonra, bu bölgelerdeki tahribat başlatılmıştır (Cüzcânî, II, 1881: 1118 vd).

Grigor, verginin *mal* ve *tağar* olmak üzere çeşitli biçimlerinden bahseder. Ayrıca, vassal beyler Moğollar seferber olduğunda süvariler sağlamak zorundaydılar¹⁰. Grigor, huzuruna gittiğinde Cengiz Han'ın Cormagun'a şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allah'ın iradesi memleketi zapt etmek ve mamur halde tutmak, halkın bize itaat

¹⁰ *Mal*, mülk üzerinden, *tağar* da hububat ve erzak üzerinden alınan vergilerdi. Grigor, 1954: 8.

etmesine ve *tuzgu*, *mal*, *tağar* ve *ğıpçur* vermesine dair yasak vazetmek, emirlerimize itaat etmeyen ve vergi vermeyenleri ise bunu duyan ve görenlerin korkarak aynı harekette bulunmamaları için öldürmek ve memleketlerini tahrip etmektir.”¹¹.

SONUÇ

Cormagun gerçekten de İran'ın yanı sıra Transkafkasya bölgesinin hükümdarı olarak görünüyor. Fakat sivil yöneticilerin entrikaları ile Ögedey Kaan, Cormagun'un gücünü ve etki alanını büyük ölçüde kısıtlamıştı. Kaynaklarda kesinlikle basitçe böyledir. Ancak, bu veriler imparatorluğun diğer olaylarıyla ilgili olarak analiz edildiğinde, bu algıların hatalı olduğu görünüyor. Olayların gerçek niteliğini ortaya koyan kişiler arasında dört aktör bulunmaktadır: İran ve Transkafkasya genel komutanı Cormagun Noyan; Harezm Valisi Cin-Temur; Afganistan'ı işgal eden Dayir Noyan, muhtemelen Cormagun'a bağımlı olan bir Moğol generali idi; Cormagun'un topraklarındaki vergilerin tahsilini denetlemek için Ögedey Kaan tarafından gönderilen bir sivil yönetici olan Körgüz¹².

Cormagun'un yönetim aygıtı oldukça basit ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanmış gibi görünüyor. Bunlar Ermeni ve Gürcü prenslikleri örneğinde görüldüğü gibi, çeşitli türlerdeki haraç ve vergilerin toplanması ile Moğol ordusu için asker gönderilmesinin sağlanması için düzenlenmiştir. Ayrıca Cormagun, Moğolistan'da Ögedey Kaan'a gönderilen *tuzguyu* sağlamak zorunda kaldı. Geri kalan vergiler bölgedeki Moğol kuvvetlerine tahsis ediliyordu. Cormagun'un zapt ettiği yerler sakinleşip istikrara kavuşurken askeri hükümetin yerini sivil hükümet aldı. Bu yapılandırma demografiyi de etkiliyordu. Ordunun büyük kısmı zapt edilen bölgeden çekilmesine rağmen, yeni *darugaciler* hâlâ kaanın iradesini uygulamak için askeri otoritelerini yeterli bir şekilde korudular. Yerel *darugacinin* kontrolü sağlayamadığı durumlarda düzenli Moğol ordusunun başında bir askeri komutan gönderildi. Söylemeye gerek yok ki, ordudan kaynaklanan hasar, ancak eşkiyaların sebep olduğu hasar kadar idi. Ayrıca sivil ve askeri liderler arasında, yaygın görünen önemli bir düşmanlık eğilimi vardı. Tarihçiler genellikle Cormagun'u neredeyse bağımsız bir hükümdâr olarak tasvir ederler, ama Moğol İmparatorluğu yükseldikçe onun gücünün azalmadığı açıkça görülmektedir.

Cormagun idari sorumluluk ve yetenekleri az basit bir askerden başka bir şey değil miydi sorusuna vereceğimiz yanıt şöyledir. Önce Cormagun, ana görevi Moğolların düşmanlarını yenmek olan bir generaldi. On yıllık komutanlığının çoğunu

¹¹ *Tuzgu*, Moğolistan'daki Kaan'a gönderilmek üzere alınan özel bir vergidir. *Tağar*, genel bir vergidir, ama normalde hayvanlar veya mülk ile ilişkili değildir. Ayrıca Türkçede tahıl ölçüsüdür. *Ğıpçur*, özel olarak hayvanlardan alınan vergidir. Grigor, 1954: 11.

¹² Cüveynî, 1998: 394; Cüzcânî, 1881:1120 vd. Cin-Temur 1235/1236'da ölmüştür; Karş. May, 1996: 61.

Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun

böyle yaparak geçirdi. Kurduğu yönetim, askeri kontrol için uygun olan *tanma*¹³ sistemine dayanıyordu. Ayrıca, aşırılıkların çoğu astları tarafından işlenmiştir. Zapt edilen yerler genişledikçe, daha ayrıntılı bir yönetim sistemi *tanmanın* yerini aldı. Bununla daha ayrıntılı vergiler ve sıkı mali kontrol gelmiş oldu. Cormagun kesinlikle bölgedeki ordunun genel komutanı iken, generalleri kendi bölgelerini yönetiyordu. Bu bir övgü değil, gerçek olup Cormagun, kendisini yüceltmiş olsaydı, kesinlikle çağdaş kaynaklarda daha fazla yer ve yorum alırdı. Ayrıca, Moğol fatihlerin yerini daha ayrıntılı bir yönetim sistemi olarak *tanma* almıştır.

KAYNAKLAR

- Aknerli Grigor (1954), *Moğol Tarihi*, Çev. H. D. Anreasyan, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- Benaketî (1348), *Târîh-i Benaketî*, Neşr. Câfer Şiâr, Tahran: Çâphâne-i Dâverpenâh.
- Benson, D.S. (1991), *The Mongol Campaigns In Asia: A Summary History Of Mongolian Warfare With The Governments of Eastern And Western Asia In The 13th Century*, Chikago.
- Cüveynî (1998), *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Trans. H. G. Raverty, Gilbert&Rivington, London 1881.
- Ebülferec-İbnülibrî (1941), *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Gregory Abû'l-Farac (1987), *Abû'l-Farac Tarihi*, Ö. Rıza Doğrul, Ankara: TTK.
- Grousset, R. (1993), *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Grousset, R. (2001), *Cihan Fatih Cengiz-Han*, Çev. İzzet Tanju, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hamdullah Müstevfî-i Kazvîni (1913), *Târîh-i Güzîde*, İng. terc. E. G. Browne, London: GMS.
- Chamich, M. (1827), *History of Armenia*, Trans. Johannes Avdall, Calcutta: Bishop's College Press.
- Howorth, H. H. (1880), *History Of The Mongols*, London. Longmans Green And Co.
- İbn Kesîr (1995), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe terc. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn-i Bibi (1996), *el-Evâmirü'l-Alâiye fi'l-Umuri'l-Alâiye*, Haz. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

¹³ *Tanma*, Moğol ordusunda seçilmiş gruplardan oluşan bir askeri birliğe deniliyordu. Zapt edilmiş bir bölgeyi işgal etmek ve mümkünse kontrolünü temin etmek için gönderiliyordu.

- İbnü'l-Esir (1987), *el Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul: Bahar Yayınları.
- Johann de Plano Carpini (2000), *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, Çev. Ergin Ayan, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Kiragos Gandzaketsi (1986), *History of the Armenians*, Trans Robert Bedrosian, New York: Sources of the Armenian Tradition.
- May, T. (1996), *Chormaqan Noyan: The First Mongol Military Governor In The Middle East*, Indiana Üniversitesi Master Tezi, ..
- Mirhond (1358), *Ravzatu's-safâ*, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran: Çâphâne-i Mehâret.
- Moğolların Gizli Tarihçesi* (2015), Tercüme ve notlar Mehmet Levent Kaya, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Moğolların Gizli Tarihi* (1995), Çev. Ahmet Temir, Ankara: TTK.
- Müneccimbaşı (2001), *Câmiü'd-Düvel*, Haz. Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi.
- Müverrih Vardan (1937), *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul: İstanbul Milli Mecmua Basımevi.
- Nesevî (1384), *Sîret-i Celâleddîn Mengübirnî*, Neşr. Müctebâ Mînovî, Tahran: Şirket-i İntişârât-i İlmî u Ferhengî.
- Poppe, N. (1992), *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, Çev. Günay Karaağaç, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Purgstall, H. (1852), *Geschichte der Ilchane*, Darmstadt: Carl Wilhelm Leske Verlag.
- Rashîd Al-Dîn (1971), *The Successors Of Genghis Khan*, Trans. J. Andrew Boyle, New York-London: Columbia University Press.
- Reşîdüddîn Fazlullah (1373 hş.), *Câmiü't-tevârîh*, Neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Müsevî, Tahran: Çâphâne-i Kuteybe.
- The Secret History of the Mongols* (2015), Trans. Igor De Rachewiltz, Canberra: The Australian National University.
- Vladimirtsov, B. Y. (1987), *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, Çev. Abdülkadir İnan, Ankara: TTK.
- Yakubovskiy (1992), A. Y., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Eren Hasan, Ankara: TTK.
- Yazıcızâde Ali (2009), *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul : Çamlıca Basım Yayın.
- Zehebî (1418), *Târihü'l-İslâm*, Tahkik Ömer Abdüssleâm Tedmürî, Beyrut-Lübnan: Dârü'l-kitâbü'l-Arabî.